

მაგდა ჭიქაბერიძე

ქუთაისი ნიკო ნიკოლაძის მოგონებების მიხედვით

გამოჩენილი ქართველი მოღვაწის, ნიკო ნიკოლაძის მოგონებებმა ქალაქ ქუთაისის შესახებ ბევრი საინტერესო ცნობა შემოგვინახა. მწერალმა ავტობიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოებში “წარსულიდან” (დაიწერა 1927 წელს) ქუთაისში გატარებული თავისი ყმაწვილობის წლები გააცოცხლა.

დაახლოებით ნახევარი საუკუნის შემდეგ დიდმა მწერალმა რეზო ჭეიშვილმა ნიკო ნიკოლაძის მოგონებებით მიღებული შთაბეჭდილება შემდეგნაირად გადმოსცა: “წუხელის და დღესაც ნ. ნიკოლაძის ნაწერების I ტომს ვკითხულობდი. რა მშვენივრად აქვს აღწერილი ადრინდელი ქუთაისი. ძვირფასი ეთნოგრაფიული და რაც გინდათ, ის დავარქვათ, მასალა პირადად ჩემთვის. მომაკვდავი ბაბუა რომ მოყავთ მოსალოცად, როგორ მოაჭრიალებენ ღონიერი კამეჩები დიდ ურემს... წინ ჭარმაგი მეურმე, უკან დედაკაცი (მამიდა) და ბავშვი, ორლობები, შუკები. როგორ ნათლად ვხედავ თითქოს ყველაფერს... შემდეგ ახალი კადრი – მწვანეყვავილას სასაფლაო, სიცხე, ჭრიჭინობელები“ (რ. ჭეიშვილი, 2018, 31).

მართლაც, შთამბეჭდავია ნიკო ნიკოლაძის მიერ აღწერილი ქუთაისი. XIX საუკუნის ქუთაისის ასეთი თვალსაჩინო, ძალზე საყურადღებო ცნობებით გაჯერებული აღწერა თითქმის არც ერთ ქართველ მწერალთან არ გვხვდება. მემუარისტი ქალაქის ისტორიას 1820-იანი წლებიდან აცოცხლებს, როცა იმერეთის სამეფომ არსებობა შეწყვიტა და იქ რუსული მმართველობა დამყარდა; ხოლო იმერეთის მეფე სოლომონ II ერთგულთა ამალით იძულებული გახდა სამშობლოდან გადახვეწილიყო. ამ ტრაგიკულმა ისტორიულმა მოვლენამ პარადოქსულად სასიკეთოდ შეცვალა ნიკო ნიკოლაძის ოჯახის ბედი: მებატონისაგან გაქცეული და ქართლში გახიზნული მამუკა ნიკოლაძე – მწერლის ბაბუა – იმერეთში დაბრუნდა და ქუთაისის თავისუფალი მოქალაქე გახდა, ვინაიდან იმერეთის მეფობასთან ერთად აბაშიძეების ბატონობაც შეიმუსრა“ (ნ. ნიკოლაძე, 2009: 273).

მემუარისტის გადმოცემით, “იმ დროს ქუთაისი სულ სხვა ყოფილა“ (იქვე). მხოლოდ ძველი ქალაქი გორაზე, ბაგრატიის ტაძრისა და დანგრეული ციხის გარშემო, იყო მჭიდროდ დასახლებული. იქ შენობა შენობას ეკვროდა, ეზო – ეზოს, ხოლო რიონის მარცხენა ნაპირი თითქმის დაუსახლებელი და ტყიანი იყო“.

ნიკო ნიკოლაძე ქუთაისის მცხოვრებთა შესახებ საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის. მისი თქმით, ქალაქის მოსახლეობა შედგებოდა საკუთრივ ქუთათელების, იმერელი აზნაურებისა და უცხოელებისაგან. მათ ბინა სხვადასხვა ადგილას ჰქონდათ; მაგალითად, ძველ ქალაქში, გორაზე, ქუთათელები სახლობდნენ: იმერეთის მიტროპოლიტი დავითი თავისი ხალხით, ასევე, სოლომონ მეორის მსახურთა და მოხელეთა შთამომავლები:

ხელთუფლისშვილები, მანჯეიშვილები (მარჯანოვები), ღულაძეები, ჩარკვიანები და სხვა... მწერალი ხელთუფლისშვილთა წარმომავლობას ასე განმარტავს: მათი წინაპრები იმერეთის მეფეების იურისკონსულტები (ხელთუფალნი) იყვნენო. გორის მეორე წვერზე, წმიდა გიორგის ეკლესიის ირგვლივ პოეტ **ბესარიონ გაბაშვილის** შთამომავლები ცხოვრობდნენ, მათ გვერდით კი, ცაცხვებქვეშ – **ლორთქიფანიძეები**. ასეთი იყო ძველი ქუთაისის მოსახლეობა.

ნიკო ნიკოლაძის გადმოცემით, ძველი ქალაქი, როგორც ყველა ძველი ციხე, ყოველმხრივ მიუღღამელი იყო. **აღმოსავლეთიდან** გორაზე ასვლა მხოლოდ ფარული გვირაბით შეიძლებოდა. იგი ციხიდან წყარომდე, აღმართის შუაგულამდე იყო გაყვანილი. **დასავლეთით, რიონის მარჯვენა ნაპირზე**, მთის კიდეზე კლდეში გამოკვეთილ ვიწრო ბილიკზე ორი იმერული ჯორი ძლივს აუვლიდა მხარს ერთმანეთს... “საზარელი იყო რიონის ჯურღმულის ზემოდან დანახვა“ (ნ. ნიკოლაძე, 2009: 234). მემუარისტის თქმით, 1859-1860 წლებში მთელი ფერდობი ლაღმებით ჩათალეს და თეთრი ხიდიდან ძველ ჩანგრეულ ხიდამდე გზატკეცილი გაიყვანეს. **სამხრეთიდან, რიონის მარცხენა ნაპირიდან** ფეხით მოსიარულეთათვის სიბ კლდეში ვიწრო კიბე იყო ამოჭრილი, **ჩრდილოეთიდან** კი გორას კავკასიონის მთავარი ქედი ეფარებოდა.

უცხოელები რიონის მარცხენა სანაპიროზე სახლობდნენ; კერძოდ: **მწვანეყვავილას** ძირში, მდინარის პირას – **ებრაელები**, უფრო დაბლა, აგრეთვე რიონის პირას – **ფრანგები** (კათოლიკეები), მათგან მოშორებით კი, ტყის პირას – **სომხები**, სულ ორმოცი ოჯახი. ამ უცხოელების ჩვენში ცხოვრება რამდენიმე საუკუნის საქმეა, – წერს მემუარისტი, – მათგან არავის, სამღვდელოების გარდა, ქართულის მეტი სხვა ენა აღარ სცოდნია. ყველას ჩვენებური ტანისამოსი ეცვა, კაცსაც და ქალსაც. ებრაელს კიდევ გაარჩევდა ადამიანი იმერლისაგან, მოუპარსავ წვერით და კავებით (კიკინებით), სხვებს კი ადგილობრივ ხალხისაგან გარჩევა აღარ ჰქონდათ“ (იქვე: 289).

მემუარისტის გადმოცემით, საკუთრივ **იმერლები** უფრო ქუთაისის გარშემო ერთმანეთს დაშორებულ პატარა სოფლებში ცხოვრობდნენ: “აბულაძეები – ჭომას, ასათიანები – ქვიტირს, ავალიანები – გუმათს, მესხები – რიონს, ქვარიანები – მწვანეყვავილზე და სხვა“ (იქვე: 275).

1830-იან წლებში ქუთაისში ძირითადად დაბალი, უიატაკო და უბუხრო სახლები იდგა. მათ დახეთქილი მუხის ფიცრებისგან აშენებდნენ. ეს სახლები ისლით იყო გადახურული, იატაკი კი დატკეპნილი თიხისა ჰქონდა. სახლის კერიიდან კვამლი სახურავში გადიოდა. იმ დროს ქუთაისში ოღა ძალიან ცოტას ედგა. ოდებს წაბლის ან ძელქვის ერთი ზომისა და სისქის დახეობილი ფიცრებისაგან სულ სხვა ოსტატები აგებდნენ. სახლების აშენების დროს ლურსმანს არ იყენებდნენ, ფიცრებს კი ნიშნავდნენ, რათა საჭიროების შემთხვევაში სახლის დაშლა და სხვა ადგილას გადატანა გაადვილებულიყო. ნიკო ნიკოლაძის თქმით, იმერელთაგან ხუროს ხელობა არავინ იცოდა. ამ საქმეს ლაზები ასრულებდნენ. იმერეთში პირველი რაჭველი ღურგალი – ბესარიონ დათეშიძე – მამამისმა თბილისიდან

წამოიყვანა. იგი აქ დაფუძნდა, შემდგომ კი ბევრი ღურგალი და ოსტატი გამოზარდა. საზოგადოდ, მამუკა ნიკოლაძის ოჯახმა ქართლიდან ბევრი ისეთი ხელსაქმე, ჩვეულება და იარაღი ჩამოიტანა, რომლებიც აქაურთათვის მანამდე უცნობი იყო.

მწერალი საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის ქუთაისელთა საქმიანობის შესახებ. მისი თქმით, ქუთაისის გარშემო მცხოვრები თითქმის ყველა იმერელი აზნაური უყმო და მცირე მიწა-წყლის მქონე იყო. ისინი თავს თვითონ ირჩენდნენ: ზოგს წისქვილი ჰქონდა გამართული, ზოგი მეაბრეშუმეობას მისდევდა, ზოგიც ვენახს უვლიდა და სიმინდი მოჰყავდა. უცხოელთა მთავარი საქმიანობა კი ვაჭრობა და მეწვრილმანეობა იყო. იმერეთის მეფეებს ისინი თავის დროზე აქ, ცალკეულ უბნებში, სწორედ ამ მიზნით დაესახლებინათ. დანარჩენ ადგილას მათ მხოლოდ დანიშნულ დღეებში შეედლოთ საქონლის გამოფენა-გაყიდვა.

ნიკო ნიკოლაძის თქმით, ქართველებს ვაჭრობა სათაკილო საქმედ მიაჩნდათ: “რა გინდა ღარიბი ყოფილიყო იმერელი კაცი, ვაჭრობას მაინც არ კადრულობდა, გლენიკაცის ცოლი ბაზარში ქათამს ან გოჭს გასაყიდათ რომ გამოიყვანდა, პირისახეს თათრის ქალივით აიხვევდა; არავინ წამესწროს ასეთ საზიზღარ საქმეზეო“ (ნ. ნიკოლაძე, 2009: 289). ამ მხრივ გამონაკლისი მწერლის ბაბუა მამუკა ნიკოლაძე იყო. იგი იმერეთში და, შესაძლოა, საქართველოშიც, პირველი ქართველი იყო, რომელმაც ვაჭრობა დაიწყო. ეს საქმე მისმა შვილებმაც გააგრძელეს. “იმ დროს ქუთაისიდან რუსეთში სავაჭროდ მარტო სამი კაცი დაიარებოდა: გორიდან გადმოსახლებული სომეხი მღვდელი პეტრე მღებროვი, აგრეთვე გორელი ფრანგი გაბრიელი ენდრონიკაშვილი და მამაჩემი, – წერს ნიკო ნიკოლაძე, – გაზაფხულზე ისინი შეკაზმავდნენ ცხენებს, დაიბარებდნენ წინ: მღებროვი – ტერტერას, ენდრონიკაშვილი – პატრს, მამაჩემი – დეკანოზს, გადაახდევინებდნენ მთელი ნათესაობის თანდასწრებით პარაკლისს, ტირილით დაჰკოცნიდნენ ცოლ-შვილს და მიდიოდნენ რუსეთში ტფილისის და კავკავის გზით“ (იქვე: 292). მწერლის მამა, იაკობი, ნიჟნი ნოვგოროდის ბაზრობებისა და რუსეთის სხვა ქალაქების ხშირი სტუმარი იყო, მამუკას უფროსი შვილი, გრიგოლი, და მამაჩემი იმ ხანებში საქსონიაშიც ყოფილან ლეიპციგის იარმუკაში, სანამ კიდევ შეიძლებოდა საზღვარგარეთიდან რუსეთში საქონლის შემოტანაო“ (იქვე).

მწერლის გადმოცემით, იმერეთში სამეგრელოსთან შედარებით ბევრი საშუალო შეძლების ოჯახი იყო. იგი მამის აზრს იმოწმებს: “სამეგრელოში რამდენიმე, ძლიერ ცოტა, მეტად მდიდარი მებატონე იყო, ვისაც შეძლებით ვერც ერთი იმერელი თავადიშვილი ვერ შეედრებოდა. მაგიერათ მთელი ხალხი ბევრად უფრო ღარიბი იყო, ვინემ იმერეთში. იმერეთშიო, იტყოდა მამაჩემი, ბევრი შუათანა შეძლების მოსახლეებია ჩინებულად მოწყობილი და დამოუკიდებელი. სამეგრელოში კი ასეთები ძლიერ იშვიათად შეხვდება კაცს“ (იქვე: 300).

მწერალი აღწერს ქუთაისის შემოგარენში გამართულ დღეობებსა და სახალხო დღესასწაულებს, რომლებზეც იმერეთის მოსახლეობის მეოთხედი მაინც იკრიბებოდა. იქ თავს იყრიდა როგორც თავადაზნაურობა, ისე

გლახკაცობა. ახალკვირაობას დღეობას **კულაში** იხდიდა, აღდგომის შემდეგ, მეორე კვირას, **დიდი ჯიხაის ქაშვეთობა** იყო, მესამე კვირას – **გეგუთობა**, 7 მაისს – **კონხჩრობა ქვიტირში... გიორგობა ხონში** 23 აპრილს გრანდიოზულად აღინიშნებოდა. ასე რომ, თითქმის ყველა კვირადღეს ქვემო იმერეთის რომელიმე სოფელი სადღეობოდ ნათესავებსა და მეგობრებს ეპატიჟებოდა. ასეთ შეკრებებზე ხალხი დროს მხიარულად ატარებდა. იმართებოდა დოდი. ყველაზე პოპულარული კი მაინც ქართული სპორტის უძველესი სახეობა – ბურთაობა იყო. მასში ყველა წოდება მონაწილეობდა. ბურთი ყოველთვის შემოსილ მღვდელს, ზოგჯერ არქიელსაც გამოჰქონდა მინდორზე მოოქროვილი ვერცხლის სინით. ნიკო ნიკოლაძის აზრით, ასეთ შეკრებებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: “ვერც ერთი მიტინგი ვერ აჯობებდა ხალხისთვის იმ უგაზეთო დროში ამ ძველებურ ყრილობებს, დღეს სულ გადავარდნილებს. ადამიანი ამ კრებაზე წარმოუდგენელი სისწრაფით ტყობილობდა ახალ ცნობებს“ (ნ. ნიკოლაძე, 2009: 288).

მწერალი აღწერს ქუთაისის გიმნაზიას 1850-იან წლებში. ბუნებრივია, იქაც, ისევე როგორც მთელ იმპერიაში, სწავლების მთავარი მეთოდები ზუთხვა და “როზგი“ იყო, ხოლო მიზანი – რუსეთის ერთგული მსახურების აღზრდა. ნიკო ნიკოლაძე ერთგვარად აგრძელებს ქართველ მწერალთა (ალექსანდრე ორბელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი, სოფრომ მგალობლიშვილი, ვაჟა-ფშაველა, დავით კლდიაშვილი...) ტრადიციებს და ხატავს გარემოს, რომელიც დამთრგუნველად მოქმედებდა ყრმის ფსიქოლოგიაზე. “არც ერთ სასწავლებელში დედა-მიწაზე არ უნახავს კაცს ისეთი დაშორება და გულგრილობა მასწავლებლებს და მოსწავლეთ შუა, როგორც ქუთაისის გიმნაზიაში იმ დროს, როცა ჩვენ იქ ვსწავლობდით. – წერს იგი, – უფროსებიდან არც ერთი ტკბილი სიტყვა, არც ერთი მამობრივი დარიგება არ გაგვიგონია. ისინი ჩვენზე მარტო შიშით, ტუქსვით, დასჯით მოქმედობდნენ... ისინი ჩვენ ნიადაგ გვიღრენდნენ, ჩვენ კი მათ ვერიდებოდით და ყველაფერს ვუმალავდით“ (იქვე: 313).

მწერალი საინტერესოდ მოგვითხრობს ყირიმის ომის დროს (1853-1856) დასავლეთ საქართველოში და, კერძოდ ქუთაისში, მიმდინარე მოვლენების შესახებ. 1854 წელს ბრძოლა გურიამიც იყო. გურულებმა მაშინ თავი ძალიან გამოიჩინეს და შემოსეული მტერი რუსის ჯარის დაუხმარებლად საზღვრებიდან გარეკეს. ქუთაისში მოიტანეს და მთელ ქალაქს აჩვენეს ხასან-ბეგ თავდგირიძის მოკვეთილი თავი, რომელიც შემდეგ თბილისში გაგზავნეს. მოგვიანებით, როცა ომის ბედი შეიცვალა და მთელი სამეგრელო თურქებმა დაიკავეს, ქალაქი მთლიანად დაცარიელდა, ხალხი ახლომანლო სოფლებში გაიხიზნა. გიმნაზია და სხვა სასწავლებლები დაიხურა. იმ წლებში ჩვენ ყველანი დიდი პატრიოტები ვიყავით“, – წერს მემუარისტი (იქვე: 308).

ასეთია ნიკო ნიკოლაძის თვალთ დანახული და გაცოცხლებული ქუთაისი. მოგონებებიდან ჩანს, რომ ქალაქმა მწერლის თვალწინ, მის სიცოცხლეშივე იცვალა სახე. ამრიგად, ჩვენთვის ფასდაუდებელია ნიკო ნიკოლაძის ეს მოგონებები, რათა გარკვეული წარმოდგენა შევიქმნათ XIX საუკუნის I ნახევრის ქუთაისზე, მის გეოგრაფიაზე, ყოფა-ცხოვრებაზე,

სასწავლო გარემოზე – ქუთაისის გიმნაზიაზე, რომელშიც იზრდებოდნენ ქართველი გიმნაზიელები, მათ შორის, მომავალი დიდი მწერლები, მოღვაწეები.

damowmebuli literatura

n. nikolaZe, 2009 – n. nikolaZe, XIX saukunis qarTveli moRvaweni, saojaxo biblioTeka 25 tomad, biografiuli proza, Tb., 2009.

r. WeiSvili, 2018 – r. WeiSvili, gadanaxuli Canawerebi: JurnalI "mwvaneyvavila", #2, quTaisi, 2018.

MAGDA TCHIKABERIDZE

KUTAISI ACCORDING TO THE MEMORIES OF NIKO NIKOLADZE

Memories of the Georgian public man and thinker, publicist and critic Niko Nikoladze kept lots of interesting notes about Kutaisi. Memoirist depicts the history of the city since 1820 when the Kingdom of Imereti stopped its existence and the Russian government took control over it, as for the king of Imereti Solomon II was forced to exile in Turkey.

Niko Nikoladze gives important notes about the population of the city. According to him, the city residents were the locals, foreigners and Imeretian noble people. They resided in different parts of the city. For instance, the locals used to live in Gora, Jews and catholic people resided on

the left part of a bank of the river, apart from them, along the forest there was the Armenian community. All of them were the owners of the small lands and had no pheasants. They made a living by themselves: some of them had mills, some of them followed silk manufacturing, some of them had vineyards and cultivated corn. The main job of foreigners was trade. Kings of Imereti had settled them in this region for that very reason. Generally, most of Kutaisi residents were well of families with good living conditions.

According to Niko Nikoladze, Georgians used to consider trading as a shameful job. In his words” no matter how poor was the local man he wouldn’t consider trading”. In this respect, the grandfather of the writer –Mamuka Nikoladze was a special exception, he was the first Georgian merchant. The job was followed by his sons, father, and uncle of Niko Nikoladze.

Generally, the memories of Niko Nikoladze gives us a clear view about the I half of the XIX century Kutaisi, about its geography, lifestyle, studying conditions – Kutaisi gymnasium, which was the school of Georgian students, including writers and famous public men.